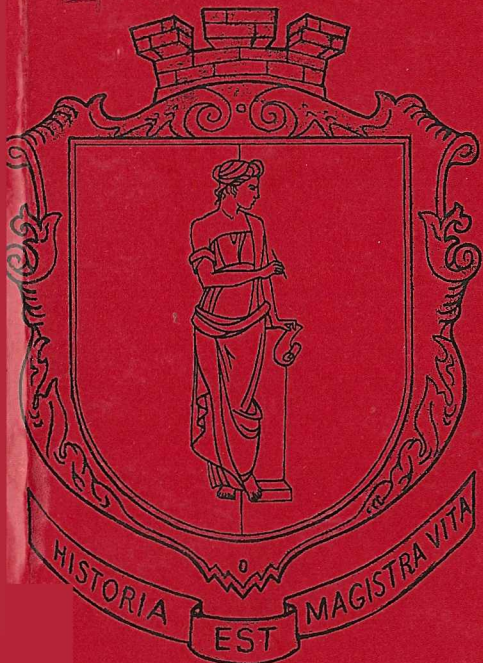

34(100)(082)
170

**ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ
З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ І
ПРАВОНАВСТВА**

Випуск 10

МІШАЛОВА О.В.,
старший викладач,
кандидат філософських наук

ІСТОРИЧНИЙ НАРАТИВ: АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В статті розглядається проблема історичного нарративу у філософії історії. Зокрема увага зосереджується на дослідженні різноманітних підходів щодо його структури, літературної форми, природи та авторства. Подальше вивчення концепту, на нашу думку, є багатообіцяючим у виявленні більш специфічних його аспектів і можливості використання отриманих результатів в дослідженні історії.

Ключові слова: філософія історії, історичний нарратив, інтердисциплінарність.

В статье рассматривается проблема исторического нарратива в философии истории. В частности, внимание сосредотачивается на исследовании разнообразных подходов относительно его структуры, литературной формы, природы и авторства. Дальнейшее изучение концепта, по нашему мнению, будет способствовать выявлению его более специфических аспектов и возможности использования полученных результатов в исследовании истории.

Ключевые слова: философия истории, исторический нарратив, интердисциплинарность.

We consider the problem of a historical narrative in the philosophy of history. More specifically we investigate various approaches to the structure, literally form, nature and authorships of a historical narrative. We believe that further investigations into the concept are promising and will allow revealing some of its more specific aspects as well as contribute significantly into the historical analysis.

Key-words: philosophy of history, historical narrative, interdisciplinarity.

Термін «нарратив» у вітчизняній та світовій методології з'явився порівняно недавно і є результатом глибинних змін в розумінні природи гуманітарних наук. Усвідомлення мовленнєво-текстуального характеру останніх, з одного боку, дало вирішальний поштовх для розвитку філософії мови, мовлення, тексту, з іншого – дозволило розповсюдити отримані результати на всі сфери гуманітарного знання. Яскравим прикладом чого, на нашу думку, і є розробка концепту «історичний нарратив».

Етимологічно термін походить від англійського «narrative», що означає «оповідь» [10, с. 139]. В загальноприйнятому та узагальненому розумінні нарративом є певний ансамбль лінгвістичних і психологічних структур, які передаються культурно-історичним шляхом, обмежені рівнем підготовки кожного конкретного індивіда та поєднанням його соціально-комунікативних здібностей з лінгвістичною майстерністю [6, с. 30].

Застосування зазначеної категорії у філософії історії породжує ряд запитань, а саме: що є історичним нарративом – змістовна структура історичного тексту або його літературна форма чи, можливо, їхня кореляція; що відображає структура нарративу – нарративно організовану дійсність чи спосіб організації історичних фактів дослідником; наскільки власне історик є автором своєї праці, адже він людина конкретних епохи та культури, які також «говорять» до нас, хоча і від його імені. Короткому оглядові зазначених аспектів і присвячується дана робота.

Незважаючи на те, що поняття історичного нарративу в науковій літературі має надзвичайно широкий спектр визначень, на нашу думку, їх можна розподілити на дві великі групи: до першої відносяться розуміння його як змістовної структури історичного тексту (наприклад, у А. Данто, Ф.Р. Анкерсмита, Х. Уайта, Й. Рюзена, Г. Баумгартена Л. Стоуна, Л. Гріффіна), до другої – як засобу оформлення та подачі матеріалу (П. Берк, Н. Девіс, Р. Прайс, Б.Г. Самер, Н. Дейвіс, П. Коен).

Наприклад, представник аналітичної філософії історії А. Данто вважав, що за самою суттю своєї діяльності історик повинен прагнути до певної організації минулого, а не до його відтворення. Історія розповідає історії – оповіді, під якими розуміються структури, що накладаються на події, поєднуючи одні і виключаючи інші як позбавлені значення [10, с. 129]. Подібної точки зору дотримується і Х. Уайт, який запропонував концепцію тропологічних моделей історичного письма. На його думку, розповідь про події являє собою конструкцію, яку ми накладаємо на факти (див.: [1, с. 75]). Х. Уайт визначає чотири можливі її моделі або тропи, називаючи їх за аналогією з поетичною мовою: метафора, метонімія, синекдоха, іронія. Історичне письмо завжди задається однією з них, а сама послідовність троп підкоряється внутрішній логічній схемі (див.: [15, с. 281]).

На думку Л. Стоуна, нарративом є організація матеріалу в хронологічну послідовність, яка утворює єдину зв'язну розповідь, хоча і не без других планів. Л. Гріффін розуміє під нарративом опис соціального феномену, розповідь що розгортається у часі, характеризується послідовністю, впорядкованістю, має відкритий фінал, доповнений супровідними обставинами та умовами. Цікавої позиції дотримуються Й. Рюзен та Г. Баумгартен, стверджуючи, що пояснення і опис субординуються, підпорядковуються основній нарративній схемі. Тому оповідь (нарратив) – це структуроване поняття про історичний об'єкт, історичну об'єктивність, а не просто одна з форм репрезентації (див.: [17, с. 111]).

Важливою для розуміння досліджуваної проблеми є концепція нарративної логіки Ф.Р. Анкерсміта. Сутність нарративу, на його думку, полягає у здатності надавати інтерпретацію фрагменту минулого, тобто певним чином конструювати його. Історична оповідь складається переважно з тверджень, які відсилають до історичних подій, та висловлювань, що передають авторську точку зору стосовно них. Останні синтезуються так званою «нарративною субстанцією», когнітивним ядром нарративу, яка визначає спосіб бачення істориком досліджуваної теми (історичної реальності), тобто задає структуру нарративу в цілому [2, с. 340]. Схожої позиції дотримується Л.О. Мінк, розуміючи під нарративом «бачення» історичних подій та обставин, що поєднує всіх їх разом в єдиному мисленевому осяянні завдяки характерному для історіографії конфігураційному способу мислення (див.: [2, с. 76]).

На думку Л.Дж. Голдстейна, нарратив – це лінгвістична конструкція, побудована із багатьох індивідуальних сингулярних тверджень. Історик використовує мову (зазначені висловлювання) для конструювання нарративу (див.: [1, с. 200]). Сучасна російська дослідниця М.О. Кукарцева розуміє під нарративом певного роду інтелектуально-літературний засіб, яким історики організують результати своїх досліджень [4, с. 46].

Представники другого з виділених нами підходів до розуміння історичного нарративу концентрують увагу на його комунікативних властивостях, вбачаючи в ньому перш за все засіб оформлення та подачі історичного матеріалу. Так, наприклад, на думку англійського дослідника В.Б. Геллі, історичний нарратив досягає своєї мети, якщо історик удається «провести» читача

крізь всі розрізнені факти, про які йдеться в нарративі, завдяки розумному використанню основних почуттів людини. Вчений розглядає нарратив лише як засіб передачі повідомлення. Схожої позиції дотримується також А.Р. Лоух (див.: [2, с. 29-30]). Таким чином, нарратив (оповідь) є своєрідним комунікативним інструментом.

У зв'язку з цим цікавою нам здається позиція П. Берка стосовно залучення істориками літературних прийомів у своїх працях. На його думку, історики не повинні займатися літературними експериментами лише тому, що вони живуть в ХХ ст., чи наслідувати певних письменників, бо їхня техніка є революційною. Однак деякі з експериментів сучасних письменників можуть бути корисними для істориків у розв'язанні багатьох проблем. Так, можна краще зрозуміти громадянські війни та інші конфлікти, наслідуючи метод романістів, що розповідають свої історії під більше ніж одним кутом зору [5, с. 351-352].

На сьогодні певна група істориків вважає своєю метою розробку специфічно історичних прийомів белетристики для своїх фактографічних праць. Новий журнал «Rethinking History» стає форумом проведення й обговорення нарративних експериментів. Нові історичні дослідження пропонують нову форму нарративу чи низку форм, серед яких варто виокремити наступні: по-перше, мікронарратив – історична розповідь про пересічних людей в їхньому локальному оточенні. Наприклад, розповідь Н. Девіс про Мартина Гера, в якій вчена показує статус жінки у французькому селянському суспільстві ХVІ ст. та їхнє розуміння честі, реконструюючи обмеження, в кордонах яких вони маневрували; по-друге, спроба поєднання в одному нарративі подій мікро – та макрорівня. Наприклад, дослідження «Людська трагедія» О. Файджеса, в якому поряд з дослідженням Російської революції розповідаються приватні історії як відомих (М. Горький), так і не відомих (селянин С. Семенов) осіб; по-третє, історіописання в зворотному напрямі, як це зробили, наприклад, Б.Г. Самер у тематичному «Огляді російської історії» чи Н. Дейвіс в новій історії Польщі під назвою «Серце Європи». Ця форма організації має свої складності, зокрема те, що розділи, укладені в зворотному порядку, слід читати вперед. Однак значною її перевагою є спокуса змусити читача відчувати тиск ми-

нулого на окремих осіб та групи, «застигли» у структурах; по-четверте, розповідь однієї історії різними способами під палітуркою однієї книги відповідно до різних підходів до минулого. Наприклад, як це робить в своїй «Історії у трьох варіантах» П. Коен, розглядаючи чільну подію китайської історії – боксерське повстання кінця XIX ст. У першій частині книги П. Коен досліджує повстання як «подію», створюючи власний наратив в традиційній манері історика з конкуруючих наративів учасників. В другій частині він звертається до повстання як до «досвіду», підкреслюючи відмінності між розповідями з метою показати розмаїття точок зору (іноземних дипломатів, місіонерів, учасників повстання) та відтворення психологічної атмосфери того часу. Третій «варіант», стосується повстання як «міфу», тобто згадок і розповідей про нього (див.: [5, с. 354-358]).

Історичний наратив як засіб оформлення історичного тексту є достатньо цікавою та перспективною сферою методологічних досліджень. Однак, поряд з позитивними моментами, пов'язаними з залученням літературних прийомів в організації, оформленні історичного тексту, які дозволяють автору більш яскраво і зрозуміло презентувати його читачам, присутній також істотний недолік. Переважна концентрація уваги на оформленні, «театралізація» історичного тексту може значно відобразитися на його змістовній, інформативній стороні, яка є основною з наукової точки зору, не зважаючи на будь-яку схожість чи близькість історії та літератури.

На нашу думку, історичний наратив являє собою складне мовленнєве явище, певну кореляцію змістовної структури історичного тексту та засобів його оформлення і подачі. Необхідно зауважити, що жоден з дослідників принципово не виключає дійсність іншого аспекту наративу, але концентрується переважно на одному з них.

Вирішення другої з окреслених нами проблем також залишається достатньо невизначеним. Якщо наратив являє собою змістовну структуру історичного твору, то що саме її творить? Можливими є два варіанти відповіді: по-перше, уява історика чи внутрішньо притаманний нам спосіб отримання знання взагалі; по-друге, організуючі принципи людського буття.

Концепцію апріорної уяви вперше висунув Р.Дж. Коллінгвуд. Він наголошував на структурному характері історичної уяви, яка у своїй апріорній формі, а не мимовільно як фантазія, виконує всю конструктивну роботу в історичному пізнанні. Тобто, історик спочатку створює в уяві певну картину минулого (конструкцію або схему), а потім використовує її для визначення істинності фактичного матеріалу і навіть джерел. Їм «вірять» лише тому, що вони обґрунтовуються такими схемами історика [12, с. 233].

На конструктивній ролі уяви в історичній науці наголошував також відомий французький дослідник Р. Барт, розуміючи під нею здатність людського розуму створювати фікції, тобто надавати форми історичному часу, локалізувати історичні події, вигадувати сюжети для послідовного руху історичної реальності. Для вченого наррація здійснюється як акт уяви (див.: [14, с. 124]). Тому історичний дискурс – це уявна конструкція, а нарратив можна вважати пояснювальним феноменом, в якому історик певним чином організовує факти з метою встановлення будь-якого позитивного смислу [4, с. 438]. Джерелом виникнення сюжетної послідовності, на думку Р. Барта, є не спостереження за дійсністю саме по собі, а необхідність видозмінити та подолати первісну форму, дану людині, - форму повтору [3, с. 421-422].

З роботою продуктивної уяви істориків пов'язує акт конфігурації («зведення разом») окремих історичних подій у часову цілісність П. Рікер. За допомогою конфігурації «інтрига перетворює події в історію» [19, с. 82].

Значний інтерес становить позиція Й. Брокмейера та Р. Харре, відповідно до якої нарративами вважаються форми, внутрішньо притаманні нашим способам отримання знання, які структурують сприйняття нами світу і самих себе. Іншими словами, ми з самого початку маємо справу не з певною репрезентацією, а зі специфічним способом конструюванням та встановлення реальності [6, с. 36-37].

Схожої точки зору дотримується Л.М. Газнюк, яка вбачає в нарративі один з основних способів самопояснення особистості, осмислену структуру, що організує події та дії людини в єдине ціле, тобто відіграє роль лінзи, крізь яку непов'язані й незалежні елементи існування розглядаються як пов'язані частини цілого [8, с. 10].

Таким чином, вищеназвані дослідники однозначно говорять про те, що нарративну структуру творить сам історик, тобто нарратив відображає його спосіб організації історичних фактів.

Існує й інша позиція, відповідно до якої структура нарративу зумовлюється організуючими принципами та рисами людського буття. До неї належать міркування В.Н. Сирова і Д. Карра.

Так, В.Н. Сиров стверджує, що подібно до того, як тлумачення оповіді забезпечується встановленням внутрішніх відношень (послідовностей та опозицій) між їхніми елементами, так і до розуміння людського буття в цілому необхідно підходити таким же чином. Відповідно, розповідь або текст можна вважати частиною структури подій, яка також є нарративною, як і розповідь про неї [21, с. 167]. Тому оповідачі не можуть бути творцями порядку на противагу первісному хаосу життя, вони лише нарратори. Нарративним є саме життя [20, с. 24-25]. Однак, підкреслює В.Н. Сиров, такі міркування не означають визнання певної реальності, яку нарративи повинні просто відтворити, а лише свідчать про те, що не існує жодних хаотичних елементів, які нарратор повинен впорядкувати заднім числом [22, с. 36].

Більш кардинальної точки зору дотримується Д. Карр, який вважає, що риси нарративу притаманні повсякденному життю та досвіду. Нарративно організовані тексти являють собою реконфігурацію нарративно організованого життя. Наррація, на думку Д. Карра, не є вербальним актом, а виступає засобом організації подій як таких, це організуючі риси самих подій (див.: [20, с. 21]).

Рациональне обґрунтування зазначеної позиції варто шукати у вченні Л. Вітгенштейна про спільну логічну форму між світом фактів, їхніх образів в свідомості людини та речень, в яких вони описані. «Очевидно, що яким би чином не відрізнявся уявний світ від реального, він повинен мати дещо – певну форму – спільне з дійсним світом» [7, п. 2.022]. Для того, щоб досягнути логіки реальності, на думку Н.Л. Мусхелишвили та Ю.А. Шрейдер, досліднику необхідно прийняти цю логіку як спосіб усвідомлювати світ [16, с. 13].

Остаточне вирішення щойно розглянутого питання тісно пов'язане з проблемою авторства нарративу, з «історичністю» суб'єктивності історика [21, с. 161]. Кожен історик, хоча й належить до найосвіченіших людей свого часу, однак є представником певної культури в конкретну епоху, а тому також підвлад-

ний пануючим в ній стереотипам мислення, ширше – ментальності, що й відображується в нарративі.

Наприклад, К.А. Долінін та Я.Н. Любарський порівнюючи праці візантійських авторів Іоанна Кіннама («Історія») та Ганни Комніної («Олексіади»), обґрунтовують залежність оповідної структури від менталітету і художніх завдань дослідників [11, с. 369].

Протилежну позицію представляють Й. Брокмейер і Р. Харре, які вважають, що нарративи не слід розглядати як зовнішню версію особливих ментальних сутностей, дрейфуючих в чомусь подібному до досеміотичного стану. В той же час, розуміючи під оповіддю форму отримання знання, вони говорять про її залежність від культурного контексту, в якому вона використовується. Нарративи, на їхню думку, діють як надзвичайно мінливі форми посередництва між особистісними та узагальненими канонами культури. «Розглянуті під таким кутом зору нарративи є одночасно моделями світу і моделями власного «я». За допомогою історії ми конструємо себе в якості частини нашого світу» [6, с. 36, 40]. Отже, їхні твердження досить неоднозначні, оскільки якщо нарратив є моделлю світу, він в першу чергу повинен відображати ментальні структури її носіїв.

Під ментальністю, за А.Я. Гуревичем, розуміють не сформульовані чітко і не цілком усвідомлені (або взагалі не усвідомлені) манери мислити, часто позбавлені логіки розумових образів, притаманних даній епосі чи певній соціальній групі. Такі способи орієнтації в соціальному та природному світі виступають як своєрідні автоматизми думки: люди користуються ними, не замислюючись про них і не помічаючи їх. Однак ці позаособистісні настанови свідомості мають більш примусовий характер саме через те, що вони не усвідомлюються [9, с. 355-356]. Л. Вітгенштейн стверджував, що будь-яка інтерпретація закінчується тоді, коли людина приймає культурні практики свого суспільства, починає діяти по правилу, імперативному її культурі (див.: [13, с. 92]).

Реальність видозмінюється відповідно до них свідомістю людини, а її деформований, односторонній або розпорошений образ закарбовується в пам'яті як істинна розповідь про події чи явища [16, с.6]. Тому лише тексти, а не заяви їхніх авторів, свідчать про реальні зміни світоглядних установок [22, с. 32].

Історичний нарратив, таким чином містить в собі як продумане індивідуальне авторське бачення певних подій (нарративну структуру), так і нарративний універсум своєї епохи, до якого його власна оповідь гармонійно включена.

Підсумовуючи необхідно підкреслити, що розглянуті питання не вичерпують всієї проблематики, пов'язаної з використанням поняття нарративу у філософії історії. Поза оглядом лишилося багато важливих аспектів, наприклад, функціональне тлумачення оповіді (нарративи ототожнюються з моделями пояснення в історії на протигагу законам в природознавстві), проблема співвідношення нарративу і мета-нарративу, історичного нарративу та міфу і ін. Подальше вивчення концепту, на нашу думку, є багатообіцяючим у виявленні більш специфічних його аспектів та можливості використання отриманих результатів в дослідженні історії.

Список використаних джерел та літератури

1. Анкерсмит Ф.Р. История и тропология: взлет и падение метафоры / Ф.Р. Анкерсмит; пер. с англ. М. Кукарцева, Е. Коломоец, В. Катаева. – М.: Прогресс – Традиция, 2003. - 496 с.
2. Анкерсмит Ф.Р. Нарративная логика. Семантический анализ языка историков / Ф.Р. Анкерсмит; пер. с англ. О. Гавришиной, А. Олейникова / Под науч. ред. Л.Б. Маковой. - М.: Идея – Пресс, 2003. – 360 с.
3. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов / Ролан Барт; пер с фр. Г.К. Косикова // Зарубежная эстетика и теория литературы. XIX-XX вв. Трактаты, статьи, эссе.- М.: Изд-во МГУ, 1987. – С. 387-422.
4. Барт Р. Дискурс истории // Барт Р. Система моды. Статьи по семиотике культуры / Ролан Барт; пер. с фр., вступ ст. и сост. С.Н. Зенкина.- М.: Издательство им. Сабашниковых, 2003. – С. 427-441.
5. Берк П. Історія подій і відродження нарративу / Пітер Берк; пер с англ. А. Портнов та Т.Портнова // Нові перспективи історіописання. Пер. з англ. – К.: Ніка-Центр, 2004. – С. 344-363.
6. Брокмейер Й., Харре Р. Нарратив: проблеми и обещания одной альтернативной парадигмы / Й. Брокмейер, Р. Харре; пер с англ. Е.А. Мамчур // Вопросы философии. – 2000. - № 3. – С. 29-42.
7. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат / Людвиг Витгенштейн; пер. с нем. И. Добронравова и Д. Лахути; общ. ред. и предисл. В.Ф. Асмуса.- М., 1958. – 133 с.
8. Газнюк Л.М. «Філософія нарративу» в персональному бутті людини / Лідія Михайлівна Газнюк // Філософська думка. – 2004. – № 4. – С. 3-15.
9. Гуревич А.Я. Послесловие / Арон Яковлевич Гуревич // Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада.- М.: Прогресс – академия, 1992. – С. 352-373.
10. Данто А. Аналитическая философия истории / Артур Данто; пер. с англ. А.Л.Никифорова, О.В.Гавришиной / под науч. ред. Л.Б. Маковой.- М.: Идея-Пресс, 2002. – 292 с.

11. Долинин К.А. Повествовательные структуры в византийской историографии (к постановке проблемы) / Константин Аркадьевич Долинин, Яков Николаевич Любарский // Любарский Я.Н. Историки и писатели Византии (сборник статей). – СПб.: Издательство «АЛТЕЙЯ», 1999. – С. 355-371.
12. Коллингвуд Р.Дж. Идея истории. Автобиография / Робин Джордж Коллингвуд; пер. с англ. Ю.А. Асеева.- М.: Изд-во «Наука», 1980. – 486 с.
13. Кукарцева, М.А. Современная философия истории США / Марина Алексеевна Кукарцева.- Иваново: Иван. гос. ун-т, 1998. - 215 с.
14. Кукарцева Л.П. Эпистемологические проблемы лингвистического поворота в историографии / Марина Алексеевна Кукарцева // Эпистемология и философия науки.- 2006.- № 1.- С. 110-130.
15. Кукарцева М.А. О новой философии истории / Марина Алексеевна Кукарцева, Елена Николаевна Коломоец // Личность. Культура. Общество.- 2002.- № 1-2.- С. 276-291.
16. Мухелишвили Н.Л., Шрейдер Ю.А. Постижение versus понимание / Н.Л. Мухелишвили, Ю.А. Шрейдер // Текст – культура – семиотика нарратива. Труды по знаковым системам. XXIII.- Тарту: Изд-во ТГУ, 1989. – С. 3-17.
17. Петренко Н.С. К проблеме нарратива в методологии истории / Наталья Сергеевна Петренко // Философские науки. – 2000. – № 1. – С. 108-116.
18. Репина Л.П. Культурная память и проблемы историописания (историографические заметки) / Лорина Петровна Репина. - Препринт WP6/2003/07 – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 44 с.
19. Рикёр П. Время и рассказ: в 2 т. / Поль Рикер; пер. с фр. Т.В. Славко / науч. ред. И.И. Блауберг. – М.; СПб.: Университетская книга, 1998.– (Книга света).Т. 1. Интрига и исторический рассказ. - 1998. – 313 с.
20. Сыров В.Н. Нарративное производство и современное социальное познание / Валерий Николаевич Сыров // Социальное знание в поисках идентичности. Фундаментальные стратегии социогуманитарного знания в контексте развития современной науки и философии. Сб. научных статей.- Томск: «Водолей».- 1999.- С. 20-26.
21. Сыров В.Н. Состоялась ли «смерть субъекта»? / Валерий Николаевич Сыров // Философская и правовая мысль. Альманах.- Саратов-СПб.: Научная книга.- 2003.- Вып. 5.- С. 160-179.
22. Сыров В.Н. Что может сказать текст историка? / Валерий Николаевич Сыров // Человек-текст-эпоха: Сб. научных статей и материалов. – Формирование жизненной среды и менталитета / Под ред. В.П. Зиновьева, Е.Е. Дудчак.- Томск: Изд-во Том. ун-та, 2004.- С. 27-53.